

JAN MACKŮ

K VÝVOJI STRUKTURALISMU V ČESKÉ FILOSOFII A V HUMANITNÍCH VĚDÁCH

V přítomné době lze pozorovat zvýšený zájem o strukturalistické teorie.¹ Pojem „struktura“ nachází dnes široké uplatnění nejen v přírodních, ale i v humanitních vědách² a ve filosofii. Strukturalismus³ je ovšem pojímán svými stoupenci i odpůrci značně rozdílně. Vedle koncepcí, v nichž je přisuzována kategorii struktura jen gnoseologická funkce (C. Lévi — Strauss), existují směry, v nichž je struktura chápána též ontologicky (G. Gurvitch). Vedle pojetí víceméně statických (T. Parsons) jsou rozpracovány i koncepce dynamické a dialektické (J. Mukařovský).

Rovněž v marxistické literatuře nacházíme rozmanité interpretace kategorie „struktura“ a v důsledku toho i odlišná stanoviska jednotlivých autorů ke strukturalismu vůbec. Někteří marxističtí filosofové pokládají pojem „struktura“ za pojem blízký svým významem Hegelově kategorii „totalita“, případně „kvalita“,⁴ jiní jej naopak považují dosud za pojem málo významný.⁵ Četní marxisticky orientovaní sociologové usilují však v současnosti o výstavbu strukturalistických systémů. Z nich zasluhuje pozornost zejména polský sociolog Julian

¹ Na zvýšený zájem o strukturalistické koncepce upozornil u nás např. Sáva Šabouk, *Struktura v centru pozornosti*, Estetika 1966, č. 3, při recenzi sborníku *Structure in Art and in Science*, London 1965. Analýzu soudobého funkcionalismu nejobsáhleji uvádějí Jaroslav Klofáč a Vojtěch Tlustý, *Soudobá sociologie I*, 1967.

² V humanitních vědách je pojem struktura aplikován zvláště v psychologii (Gestalttheorie či gestaltismus), v kulturní antropologii (C. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Paris 1958), v sociologii (G. Gurvitch, *Traité de sociologie*, Paris 1962; R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe 1949), v ekonomii (G. G. Granger, *Méthodologie économique*, Paris 1953), v estetice (R. Jakobson, J. Mukařovský) aj. Srovnej též Zdeněk Strmiska, *K některým koncepcím sociální struktury v marxistické sociologii*, sborník *Sociální struktura socialistické společnosti*, Praha 1966.

³ Termínu strukturalismus užíváme jako nadřazeného pojmu (genus proximum) pro všechny směry, v nichž má pojem struktura ústřední význam při výstavbě jejich systému. Radíme k němu tedy například organismismus v biologii (L. v. Bertalanffy), funkcionalistickou školu v sociologii (např. T. Parsons, *The Social System*, Glencoe 1951) atd.

⁴ Z našich filosofů interpretuje vztah kategorie struktury a totality Miroslav Rýdyl při rozlišování různých druhů „celků“: 1. celek mechanický, 2. celek strukturovaný, 3. totalita. Viz jeho stať *Význam Hegelovy dialektiky v biologii*, sborník *Filosofické problémy moderní biologie*, Praha 1963. Kategorie struktury a kvality srovnává Igor Hrušovský, *Struktura a dialektika*, Filosofický časopis 1965, č. 2.

⁵ Tak např. Karel Kosík v knize *Dialektika konkrétního* (Praha, III. vyd. 1966) pokládá (str. 42) kategorii struktury u J. Mukařovského za „špatnou totalitu“.

Hochfeld, který vychází z Marxova pojetí společnosti jako „systému společenských vztahů“ interpretovaného opodstatněně strukturalisticky.⁶

Jen ojediněle se dnes setkáváme u marxistických teoretiků s naprosto odmítavým stanoviskem ke strukturalismu jako „v podstatě pozitivistické teorii“ — a to již nikoli z hlediska dogmatické, ale naopak antropocentrické či „duchovědné“ interpretace Marxova díla.⁷

Kritika strukturalismu bývá někdy u některých marxistických myslitelů ovlivňována různými historickými reminiscencemi, jak je patrné zvláště z diskusí o naší současné estetice.⁸ Stanovisko některých diskutujících je určováno ohlasy politicko-ideologických zápasů z třicátých let. V tomto období se stalo dílo *Jana Mukařovského* předmětem kritiky stoupenců socialistického realismu, zvláště *Kurta Konrada*.⁹ Nadto došlo i ke známé politické diferenciaci naší i světové umělecké avantgardy, s níž byla strukturalistická estetika spjata.¹⁰

Zcela odlišná je i z hlediska naznačeného historického aspektu tradice strukturalismu v naší sociologii a filosofii. Jeho představitelé *A. Bláha* a *J. L. Fischer* patřili k té části naší inteligence, jejíž demokratická orientace byla marxistickými představiteli Levé fronty vysoce oceňována.¹¹

I když zmíněné dějinné osudy strukturalistických koncepcí je třeba brát v úvahu, jsou z hlediska sledované problematiky neméně závažné různé filosofické aspekty strukturalistických koncepcí

I. K některým aspektům aplikace a interpretace kategorie „struktura“

Termínu „struktura“ (z latinského slova *struere* = stavěti) se používalo v románských zemích ještě v 18. století převážně jen v technické stavitelské litera-

⁶ Z koncepce Juliana Hochfelda vychází zejména Zygmunt Bauman, viz jeho *Sociologie*, Praha 1965, kap. I, 5. Strukturalisticky interpretuje Marxovo dílo i Henry Lefebvre. Viz jeho práce *Marx, Sa vie, son oeuvre*, Paris 1964. Z. Strmiska cituje též blíže neoznačený příspěvek H. Lefébvre, *Le Concept de Structure chez Marx*.

⁷ S tímto názorem například vystoupil na I. celostátní konferenci čs. sociologů jugoslávský filosof a sociolog Rudi Supek, který zdůrazňoval význam Marxovy teorie odcizení vůči konzervativnímu konformismu strukturalistických koncepcí v nemarxistické sociologii a filosofii. Tento názor odmítl J. L. Fischer.

⁸ Záslužnou práci usilující mj. o seriózní hodnocení českého estetického strukturalismu napsal Květoslav Chvatík (*Bedřich Václavek a vývoj marxistické estetiky*, ČSAV, Praha 1962). V době, kdy u nás vyšel výbor ze statí Jana Mukařovského (*Studie z estetiky*, Odeon, Praha 1966), vydal Ladislav Štoll knihu *O tvar a strukturu v slovesném umění*, ČSAV, Praha 1966, v níž z ideologických důvodů (ovlivněných spory z třicátých let) odmítá strukturalistické koncepce členů Pražského lingvistického kroužku R. Jakobsona i J. Mukařovského.

⁹ K vystoupení stoupenců socialistického realismu srov. stať K. Konrada, *Svár obsahu a formy*, Středisko 1934.

¹⁰ O politické diferenciaci umělecké avantgardy píše mj. Louis Aragon, *Karty na stůl*, Praha 1961. Ke vztahu strukturalismu k umělecké avantgardě srov. i úvahu Květoslava Chvatíka, *Avantgarda a strukturalismus*, Orientace 1968, č. 2.

¹¹ Srov. Jan Macků, *Les étapes et les tendances principales dans l'histoire de la sociologie tchécoslovaque*, Sborník prací fil. fak. Brno, G 11 (1967).

tuře.¹² Teprve přibližně v polovině 19. století se aplikoval ve významu, který má — s přihlédnutím k jeho různým modifikacím — v soudobých vědách a ve filosofii dosud. Stalo se tak nejdříve v chemii, v níž byla také vytvořena prvá ucelená teorie struktury (A. Butlerov). Tehdejší interpretace pojmu „struktura“ v chemii měla závažné filosofické důsledky a přispěla k jeho pozdější aplikaci v ostatních vědách, v umění a ve filosofii.

V roce 1824 zjistili současně dva přední chemici F. Wöhler a J. Liebig existenci dvou kvalitativně různých látek, které měly kvantitativně stejné složení prvků. Poznali, že vlastnosti (kvalita) sloučenin nezávisí pouze na kvantitativním poměru v nich obsažených prvků, ale především na vzájemné vazbě (struktuře) těchto prvků.¹³ Nový poznatek přispíval k postupnému překonávání dřívějších představ, podle nichž kvality (a jejich vznik) závisí výhradně na kvantitativních poměrech (a jejich změnách).¹⁴

Poznání významu vzájemné vazby jednotlivých prvků dané soustavy a vzájemné vazby prvků a soustavy jako celku, tj. zjištění, že kvalita systému závisí také na jeho vnitřní struktuře, mělo závažné gnoseologické a metodologické důsledky. Mnozí badatelé si uvědomili, že pro poznání (či pochopení) zkoumaných objektů nestačí prostá kvantitativní analýza. Strukturalistické pojetí jevů vedlo (a vede) k ujasnění hranic heuristického významu pouhých kvantitativních metod a technik výzkumu ve kterékoli vědní disciplíně.¹⁵

Aplikace kategorie struktury měla — a v určitých interpretacích stále má — protimechanistický smysl. Proto se strukturalistické koncepce rozšířily na přelomu 19. a 20. století, kdy v mnohých vědách a ve filosofii byly pocítovány omezené možnosti poznání jsoucna, dané rámcem převážně kvantitativních hledisek staršího stadia pozitivismu. Velmi výrazně se uplatňovalo nahrazování dřívějších pozitivistických hledisek novými strukturalistickými koncepcemi zejména v psychologii a rovněž v estetice. Vývoj těchto věd na počátku 20. století má také stěžejní význam pro pochopení vývoje strukturalismu v Československu.

V psychologii po období pozitivistického stadia, které spadá do druhé poloviny 19. století a které přispělo k odstranění starších metafyzických spekulativních výkladů duševna, dochází v devadesátých letech minulého století ke „krizi“. Pojetí duševna a jeho elementů, jak je představovaly systémy experimentální psychologie (G. T. Fechner) a asociační psychologie (G. E. Müller),

¹² Z deněk Strmiska připomíná v citovaném článku (pozn. 2), že se ve francouzském technickém slovníku z 18. století uvádí, že struktura označuje způsob, „jak je budova postavena“.

¹³ Byl to objev tzv. isomerů. V konkrétním případě šlo o dvě látky — metyléter a etylalkohol, které mají obě stejný sumární (empirický) vzorec C_2H_6O . Tento poznatek vedl k zavedení strukturálních vzorců: u metylétera CH_3OCH_3 , u etylalkoholu CH_3CH_2OH .

¹⁴ Ve zmíněných metodologických důsledcích strukturalistické koncepce spočívá podle našeho názoru i jeden z důvodů, proč je v soudobé marxistické filosofii a sociologii přisuzován kategorii struktury tak velký význam. Je to reakce na zjednodušené pojmání dialektiky známé z práce J. V. Stalina, *O dialektickém a historickém materialismu*.

¹⁵ Z hlediska strukturalistické koncepce je také psána gnoseologicko-metodologická studie J. L. Fischera, *Meze kvantitativní metody*, Sborník prací fil. fak. Brno B 5 (1958).

přinesly sice četné cenné poznatky, nedokázaly však vysvětlit mnohé problémy psychologie, jejichž řešení si vynucovalo tehdejší stadium vědy.¹⁶ Koncem 19. století se projevila — v souvislosti s tehdy novými filosofickými koncepcemi, o nichž se zmíníme dále, kritika asociační psychologie současně z několika odlišných gnoseologických hledisek. Dřívější psychologickou teorii odmítá *W. Dilthey*, který hledá východisko v „chápací“ (verstehende) psychologii, a téměř současně i *Christian v. Ehrenfels*, který vystoupil v roce 1890 s koncepcí „tvarové“ psychologie ve studii *Über Gestaltqualitäten*.

Zmiňujeme se speciálně o těchto dvou psychologických směrech, protože právě v nich byl aplikován ve vzájemně odlišné interpretaci pojem „struktura“ nejdůsledněji. Strukturalismus se tedy prosazuje jak v „objektivizujících“, tak v „subjektivizujících“ směrech novodobé psychologie.¹⁷

Obdobný byl z hlediska našeho tématu také vývoj v estetice. I v tomto oboru dochází — přibližně ve stejném období jako v psychologii — ke kritice staropozitivistických koncepcí, jež představovaly zejména „sociologická škola“ (*H. Taine*) a experimentální estetika“ spjatá s psychologickou školou (*G. T. Fechner*). Kritika dřívějších koncepcí je rovněž spojena s několika filosofickými proudy, z nichž nás zajímá zvláště ruská formalistická škola (*V. Šklovskij*, *R. Jakobson*).¹⁸

V ruské formalistické škole, jejíž koncepce se vytvářela na podkladě ruské tradice hegelovské a pohegelovské dialektiky a v úzkém vztahu k ruské a světové umělecké avantgardě, zvláště k futurismu, začalo se uplatňovat kolem dvacátých let strukturalistické chápání literatury.¹⁹

Pod vlivem ruské formalistické školy, avšak i v soulase s tradicemi české estetiky (*O. Hostinský*, *O. Zich*), byla vytvořena v Pražském lingvistickém kroužku, který v roce 1926 založil *Vilém Mathesius*, strukturalistická koncepce umění. K jejímu vytvoření přispěl *R. Jakobson*, který se po příchodu do Československa stal předním členem Pražského lingvistického kroužku. Český estetický strukturalismus, který dosáhl vrcholu v díle *Jana Mukařovského*, přesáhl svým významem hranice Československa. I když mu bude věnována pozornost v jiné souvislosti, chceme poznamenat, že na některé názory Pražského lingvistického kroužku (jmenovitě na práce *R. Jakobsona*) navazuje i *C. Lévi — Strauss*.

Vznik a vývoj strukturalistických koncepcí v psychologii i v estetice byl ovlivňován velmi různorodými a často vzájemně protikladnými filosofickými směry. Použitelnost pojmu struktura v rozmanitých gnoseologic-

¹⁶ Přehled vývoje psychologie, který vedl k rozšíření strukturalistického pojmání duševna, vykládá podrobně *Ferdinand Kratina* v práci *Studie z tvarové psychologie*, Orbis, Praha 1932.

¹⁷ Typologii a charakteristiku psychologických směrů a škol ve 20. století podává výstižně *Richard Müller — Freienfels* v knize *Psychologie přítomnosti*, český překlad *R. Konečného*, Praha 1937.

¹⁸ Z jiných směrů kritizujících *Fechnerovu* estetickou koncepci připomínáme *Husserlovu* fenomenologii, *Bergsonovu* filosofii života, *Diltheyovu* chápací psychologii a *Croceovu* novohegelovskou estetiku.

¹⁹ Svědčí o tom mj. téže *Problémy zkoumání literatury a jazyka*, které byly uveřejněny v r. 1928 v *Novém Lofu*. (Viz *Květoslav Chvatík*, l. c., str. 158.)

kých i ontologických proudech myšlení dosvědčuje rovněž vývoj přírodovědeckých teorií, jimiž se v tomto článku blíže nezabýváme.²⁰

Z filosofických koncepcí, v nichž byl aplikován pojem struktura jako ústřední článok výstavby jejich kategoriálního systému, zaslouží si mimořádné pozornosti často opomíjená filosofie *Nikolaie Hartmanna*. Jeho pojetí pokládá *L. v. Bertalanffy*²¹ za koncepci nejbližší svému systému. Nikolai Hartmann, který vycházel z marburské školy tzv. druhého období novokantovského filosofického proudu, řeší velmi podnětným způsobem otázku kvalitativní rozrůzněnosti jsoucna a vývoj vyšších evolučních stadií z nižších. Zdůrazňuje, že se objekty příslušející k různým vývojovým stupňům (anorganickému, organickému, společenskému atd.) liší složitostí vnitřní struktury.

Důsledně strukturalistickou koncepcí vytvořil i známý představitel „filosofie logické analýzy“²² *A. N. Whitehead*, který napsal spolu s Bertrendem Russellem dílo *Principia mathematica*. V práci *Science and the modern World* (1925) pokládá přírodu za proces neustálého tvoření, v němž kvality jednotlivých výtvorů jsou určovány jejich vnitřními strukturami. Věda se má podle jeho názoru soustřeďovat na studium různých struktur.

Rovněž v neorealistickém proudu západní filosofie, který byl v dvacátých letech silně ovlivňován filosofií logické analýzy, se setkáváme se strukturalistickými koncepcemi. K neorealistickému proudu se řadí *Samuel Alexander*; byl spoluvtvořitelem koncepce emergentního vývoje (*Emergent Evolution*, 1923), koncepcí, kterou v poněkud odlišné variantě vypracoval *Lloyd Morgan*. Podle této teorie vynořují se na každém novém stupni vývoje, např. při vzniku života, nové vlastnosti, které nejsou prostou výslednicí dosavadních vývojových složek, ale jsou vždy kvalitativně odlišné, a to svými strukturami.

Kategorie struktury byla aplikována rovněž u některých filosofů, které řadíme k novohegelianismu. Ti vycházejí zpravidla z Schellingovy filosofie totožnosti a z Hegelovy kategorie totality. Z jistého hlediska bychom mohli pokládat za strukturalistickou sociologii zastávanou *T. W. Adornem* a novohegelovskou filosofii dějin v díle *B. Croce*, který se rovněž zabýval estetikou. Z hlediska soudobých kritických diskusí mezi stoupenci existenciální a strukturalistické koncepce člověka, by stálo za hlubší analýzou dílo čelného italského představitele existenciální filosofie *N. Abbagnana* *La struttura dell' esistenza* (1939).

Z tradic klasické německé filosofie vychází též intuitivistická „filosofie života“, jejíž čelný představitel *W. Dilthey* vytvořil svérázný systém strukturalistické chápající psychologie. Zdůrazňuje v ní v duchu své duchovědné koncepce,²³ že duchovní struktury je třeba prožívat a že tak je možné je pochopit. *W. Dilthey* a rovněž filosof pragmatismu *W. James* ovlivnili silně strukturalistickou koncepcí v „psychologii života“, jejímž tvůrcem byl *Müller-Freienfels*.

²⁰ V této souvislosti pouze upozorňujeme, že kategorie struktura byla aplikována i v protikladných biologických směrech. Kromě holismu a organicismu, který souvisí v jistém smyslu s neopozitivismem, byla používána i při vitalistických výkladech života. S tímto pojmem pracuje kupříkladu *Hans Driesch*, z našich vitalistů *F. Mareš* a *E. Rádl*. Srov. též *Zivan Vodseďálek*, *Poznámky k třídění filosofických názorů českých biologů v letech 1918–1938* (v tomto čísle sborníku).

²¹ Srov. *L. v. Bertalanffy*, *Theoretische Biologie*, I. Teil, Berlin 1932, str. 87 n.

²² Název „filosofie logické analýzy“ používá *Bertrand Russell* v práci *History of Western Philosophy*, London 1965 (1. vyd. 1946) pro označení směru, který v marxistické literatuře bývá nazýván logický pozitivismus.

Ve dvacátých letech našeho století byly vytvořeny též velmi porozuhodné strukturalistické koncepce, které vycházely z marxistické filosofie, a to zejména v estetice. Z nich dlužno jmenovat zvláště *W. Hausensteina* (1920), jehož některých názorů se dovolává *A. V. Lunačarskij* a u nás zejména *Bedřich Václavek*. K marxismu dospěli rovněž někteří představitelé zmíněné ruské formalistické školy.

Odlíšné od naznačeného vývoje v psychologii, estetice a ve filosofii bylo rozšíření strukturalismu v sociologii. Zatímco dříve zmíněné strukturalistické koncepce souvisely s myšlenkovými proudy, které byly reakcí na předchozí staropozitivistické představy, navazoval a navazuje strukturalismus v sociologii v mnoha směrech na koncepce společnosti vypracované v polovině 19. století. To platí nejen o teoriích vycházejících v díla *K. Marxe*, ale i o těch, které se dovolávají druhé vývojové linie světové sociologie.²⁴

Strukturalismus nemarxistického sociologického proudu vychází — pomíne-li *Spencerův* evolucionismus — z díla *Emila Durkheima* a z pojetí „totálního sociálního jevu“ jeho žáka *Marcela Mause*. Směřuje pak jednak k pozoruhodné hloubkové sociologii *G. Gurviče*, jednak — s využitím teorie faktorů *Marxe Webera* — ke strukturalistickým koncepcím kulturních antropologů *Radcliffa Browna* a *B. Malinowského* a k funkcionalismu *Talcotta Parsonse*. Na zmíněný proud francouzské sociologie — *E. Durkheim*, *M. Mause*, *G. Gurvič* — navazoval osobitým způsobem i strukturalismus v díle našeho předního sociologa *Arnošta Bláhy*.²⁵

Je příznačné, že rovněž v ekonomii²⁶ vycházejí četné interpretace pojmu struktura z klasické politické ekonomie (*Smith*, *Ricardo*, *Marx*), jak se vyvíjela od poloviny 19. století. Přitom však většina soudobých ekonomů pracuje s pojmem struktura v interpretaci ovlivněné aplikací matematiky a kybernetiky při řešení ekonomických problémů.

II. K některým aspektům vývoje strukturalismu v dílech českých autorů

V Československu má strukturalismus své progresivní tradice. Koncem dvacátých a ve třicátých letech byly u nás vytvořeny ucelené strukturalistické teorie ve filosofii a ve společenských vědách.

Strukturalismus byl u nás z humanitních věd nejdříve aplikován²⁷ v psychologii, a to pod vlivem rozmachu a úspěchů tvarové psychologie. V roce 1928 byla uveřejněna práce *Mihajlo Rostohara* Studie o vývojové psychologii I, v níž autor uplatňuje hlediska berlínské školy (*Köhler*, *Wertheimer*) a spojuje je s názory *W. Diltheye*. *Mihajlo Rostohar*, který byl až do roku 1948 profesorem

²³ *W. Dilthey*, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1892, česky 1901.

²⁴ Srov. zejména práci *J. Klofáče* a *V. Tlustý*, *Soudobá sociologie*, I. díl, Praha 1966.

²⁵ Srov. *Jan Macko*, *Poznámky k strukturalnímu determinismu v díle A. Bláhy*, Sborník prací fil. fak. Brno B 13 (1966).

²⁶ Srov. např. *Francois Perroux*, *L'économie du XXe siècle*, Paris 1961.

²⁷ V tomto příspěvku se nebudeme zabývat aplikací pojmu struktura v přírodních vědách. V nich byl běžně používán, jak o tom svědčí např. práce *Emanuela Rádla*, *Moderní věda*, Praha 1926, i vývoj holismu, jehož čelným představitelem byl *Jan Bělehrádek*. (Viz citovaný článek *Z. Vodseďálka*.)

psychologie na filosofické fakultě v Brně, pojímal kategorii struktury dynamicky. Ve své práci výslovně zdůrazňuje, že se mu pojem „tvar“ (Gestalt) zdá pojmem statickým, a přiklání se proto k dynamické interpretaci pojmu struktura. Podobně jako u Wertheimera kategorie „tvar“ je i u Rostohara pojem struktura rozpracováván z hlediska fenomenální danosti duševních kvalit, které nejsou odvoditelné pouze z fyzikálních a fyziologických procesů. Přitom Rostohar konal spolu s Babákem pokusy v Marešově fyziologickém ústavu. Vitalista Mareš přímo pojem „struktura“ — obdobně jako Driesch — používal.

V této souvislosti připomínáme, že také Jan Mukařovský ve svých estetických studiích, o nichž se zmíníme v jiné souvislosti, rozlišuje pojem struktury od pojmu tvar, jak je dnes běžné v části kulturně antropologické a sociologické literatury.

Rovněž další náš představitel tvarové psychologie *Ferdinand Kratina*, docent psychologie u profesora Rostohara, pojímal pojem struktury dynamicky. S tvarovou psychologií se seznámil koncem dvacátých let při svém studijním pobytu v Lipsku, a proto se klonil na rozdíl od Rostohara k její lipské interpretaci. Pod vlivem čelného představitel lipské školy *Kruegera* užívá pojmu „komplexní kvality“,²⁸ jež představují vnitřně strukturované útvary duševna.

Koncem dvacátých let se tedy v naší psychologii prosazuje vůči dřívě převládající koncepci *Františka Krejčího* strukturalistické pojetí psychiky s výrazným kvalitativním a dynamickým aspektem.

V oboru psychologie vznikla tedy u nás koncem dvacátých let první strukturalistická škola. O něco později byly vytvořeny ucelené strukturalistické systémy v naší filosofii. Zde ovšem byl vývoj značně odlišný. Kategorii struktura a funkce běžně užívali naši filosofové již na počátku dvacátých let. Významné místo zaujímá v tomto směru zejména práce *Emanuela Rádl* *Moderní věda* (1926) a dále některé práce filosofů zabývajících se problematikou přírodních věd, např. *A. Dratvové* (1931) nebo „filosofujících“ přírodovědců, např. *Františka Mareše* (1927) aj.

Konsekventní strukturalistický systém vytvořil u nás počátkem třicátých let *J. L. Fischer*, který se v roce 1926 habilitoval na filosofické fakultě v Brně u profesora A. Bláhy. *J. L. Fischer* byl ve svých prvních filosofických studiích pod vlivem pragmatismu *W. James* a *F. C. S. Schillera*. Proto jej též *Josef Král* v práci *Československá filosofie* (1937) řadí ke směru „sociálního pragmatismu“. *Fischer* ve třicátých letech prodělával osobitý myšlenkový vývoj a vytvořil systém „*skladebné filosofie*“, blízký v určitých směrech neorealistickým a novokantovským filosofickým koncepcím. Nazývá jej též „kvalitativní realismus“. Za základní jeho kategorie považuje kvalitu, strukturu, funkci a řád. Ve své práci *Základy poznání* (1931) vysvětluje své pojetí reality a jejího poznávání. Vychází z kritiky „teoretického mechanismu“, jak označuje všechny starší pozitivistické koncepce. Skutečnost definuje jako „inteligibilní kvantitativní i kvalitativní rozrůzněnost v ustavičném vývoji“. Pro všechny její části, které jsou v nepřetržitě pohybu a které ovšem můžeme zkoumat jen v určitém časovém okamžiku, je charakteristické především plnění určitých funkcí v rámci příslušného řádu. Funkcionální analýza je proto s to postihnout statický i dynamický moment existence zkoumaných realit.

²⁸ *Ferdinand Kratina*, *Studie z tvarované psychologie*, Česká mysl 1930.

Ke strukturalismu dospívá v téže době i *Josef Tvrdý*, který se v roce 1922 habilitoval ze systematické filosofie u profesora Otakara Zicha, jenž působil v této době na filosofické fakultě v Brně. Josef Tvrdý se na filosofickém kongresu v Oxfordu (1930) seznámil blíže s názory Lloyda Morgana a v některých směrech je anticipoval.²⁹ Emergentní filosofie používá při výkladu vzniku nových kvalit, přičemž tu kvalitativní hledisko pomáhá překonat „ortodoxní pozitivismus Františka Krejčího“.

Kriticky pojímanou koncepci emergentního vývoje aplikoval Josef Tvrdý zdařile zejména na své filosofii dějin, jež patří podle našeho názoru vedle gnoseologie (a logiky) k nejlepším částem jeho Úvodu do filosofie (1947).

Soustřeďoval-li se Josef Tvrdý na otázky dějin filosofie a později i filosofie dějin, usiloval J. L. Fischer též o vytvoření systému obecné sociologie. Vycházel přitom ze své skladebné filosofie jako z „metateorie“ a z ní vyvozoval svou funkcionální koncepci společnosti. V dvoudílné knize *Krise demokracie* (1933) rozlišuje:³⁰

1. funkcionální určení, tj. reálný smysl, respektive „podstatu“ sociálních jevů;
2. funkcionální podmínění, které vyjadřuje vázanost jednotlivých sociálních útvarů sociálním celkem čili — řečeno slovy J. L. Fischera — „převahu celku nad částmi“.

Společnost představuje v jeho pojetí soustavu sociálních funkcí, tj. tendencí vedoucích ke své objektivaci. Soustava funkcí tenduje podle J. L. Fischera ke konsensu, který je jednak strukturální (společenský řád), jednak organizační (státní útvar).

Z této koncepce vychází J. L. Fischer dosud³¹ ve své činnosti v oboru sociologie.

Odlíšný sociologický systém, v němž mají rovněž kategorie funkce a struktura ústřední význam, vytvořil přední československý sociolog *Arnošt Bláha*, hlavní představitel brněnské sociologické školy. Bláha vycházel z E. Durkheima, u něhož v Paříži studoval. Nepodlehł však jeho striktnímu sociologismu. Jeho gnoseologickým východiškem byl kritický realismus, který mu umožňoval vyvarovat se krajnosti sociologismu i psychologismu. V jeho systému sice člověk vždy „funguje“ pod sociálními normami, je však současně jejich spolutvořitelem.³² Bláha, jak ukazuje *Bedřich Václavek*,³³ velmi souhlasně přijímal v letech 1934 a 1935 názory Jana Mukařovského. Odpovídaly totiž jeho sociologickému systému, jak jej známe zejména z jeho nejvýznamnější práce *Sociologie inteligence* (1937).

Při studiu naznačeného vývoje strukturalistických koncepcí v české filosofii,

²⁹ B. Zbõřil uvádí ve své předmluvě ke knize *Josefa Tvrdeho, Průvodce dějinami evropské filosofie*, Brno 1947 (str. 10), že Tvrdeho koncepcí „nových syntéz“ jako vývojových stadií, kterou publikoval ve své práci *Filosofie náboženství* (1921), je anticipací emergentismu. Tento názor by ovšem vyžadoval hlubší analýzy a prověření.

³⁰ J. L. Fischer, *Krise demokracie*, Index, Brno 1933.

³¹ J. L. Fischer, *K některým filosofickým a metodologickým otázkám z „Krise demokracie“*, Sociologický časopis 1967, č. 1.

³² Srov. Bruno Zwickler, *Soustava a metoda*, Sociologická revue 1939, svazek 1, str. 220 n. Dále Jan Macků, l. c. (pozn. 11 a 25), též J. Obrdlíková ve sborníku *Brněnská sociologická škola*, Brno 1967.

³³ Bedřich Václavek, *Sociologův poměr k umění*, Sociologická revue 1939, svazek 1, str. 94.

psychologii a sociologii vyvstává otázka, do jaké míry se představitelé zmíněných oborů vzájemně ovlivňovali, když působili na jedné fakultě.³⁴ I když nelze vyloučit vzájemné ovlivňování, jeví se nám jejich strukturalistická koncepcce dosti odlišné. Rovněž jejich myšlenkový vývoj svědčí spíše proti domněnce o jediném společném zdroji strukturalismu u nás.

Strukturalismus tvarové psychologie byl i v interpretaci M. Rostohara a F. Kratiny odlišný od strukturalistických koncepcí vycházejících z Durkheimova pojetí sociálních jevů. Bláhův systém empirické sociologie je svou výstavbou a v chápání sociální skutečnosti rovněž jiný než Fischerův systém skladebné filosofie i Tvrdého pojetí filosofie dějin.

Bláha již v roce 1923 charakterizoval³⁵ společnost jako „řád řádů“, tedy termínem, který v obdobném významu používá i C. Lévi-Strauss ve své *Anthropologie structurale*. Z tohoto výměru — jak ukazuje celé Bláhovo další dílo — vyrůstá ústrojně jeho strukturálně funkční pojetí společnosti.

Při posuzování strukturalismu v naší sociologii i filosofii je třeba připomenout, že kategorie struktury pojímali jeho představitelé dynamicky, že však současně jejich koncepcce společnosti tendující k řádu či konsensu byla obtížně slučitelná s teoriemi konfliktů.

Z tohoto hlediska se nám jeví jako nejadekvátnější rozporuplné skutečnosti koncepcce struktury v díle *Jana Mukařovského*, předního představitele Pražského lingvistického kroužku. Uvedeme jeho formulaci,³⁶ z níž je patrná konfliktologická interpretace pojmu „struktura“, neomezující se nadto pouze na vyjádření vztahu celku a částí:

„Říkává se: Celek je víc než suma částí, z nichž se skládá. Avšak ze stanoviska pojmu struktury je tato definice příliš široká, neboť zahrnuje nejen struktury ve vlastním slova smyslu, ale i „tvary“ (Gestalten), kterými se zabývá tvarová psychologie. Zdůrazňujeme proto v pojmu umělecké struktury znak speciálnější, než je pouhá souvztažnost celku a částí. Za specifickou vlastnost struktury v umění označujeme vzájemné vztahy mezi jejími složkami, vztahy dynamické svou podstatou. Podle našeho pojetí může být pokládán za strukturu jen takový soubor složek, jehož vnitřní rovnováha se bez ustání porušuje i znovu vytváří a jehož jednota se nám proto jeví jako soubor dialektických protikladů. To, co trvá, je jen totožnost struktury v průběhu doby, kdežto vnitřní její složení, souvztažnost jejích složek, se nepřetržitě proměňuje. Ve svých vzájemných vztazích usilují jednotlivé složky stále nadřadit se jedna druhé, každá z nich projevuje snahu uplatnit se na úkor ostatních, jinými slovy: hierarchie, vzájemná podřazenost a nadřazenost složek (která není nic jiného než projev vnitřní jednoty díla) je ve stavu stálého přeskupování.“

Z uvedeného výměru je zřejmé, že Mukařovský pojímá kategorii struktury

³⁴ Upozorňujeme, že L. Kolaříková, která pracovala na ústavě profesora M. Rostohara, vyslovila v diskusi na konferenci o brněnském sociologickém škole názor, že strukturalismus u nás rozšířili stoupenci tvarové psychologie, od nichž jej převzali pracovníci jiných humanitních věd. Podle našeho názoru není tato domněnka dosti odůvodněna, jak se pokoušíme naznačit v další části článku.

³⁵ Srov. syllabus Bláhovy přednášky přednesené 5. února 1923 v brněnské pobočce Jednoty filosofické, který je připojen k článku: Jiří Gabriel, *Brněnská odbočka Jednoty filosofické 1922—1965*, *Filosofický časopis* 1967, č. 1, str. 161.

³⁶ Jan Mukařovský, *O strukturalismu*, přednáška v Institutu des études slaves v Paříži v r. 1946. Český překlad v citovaném (pozn. 8) díle *Studie z estetiky*, str. 109.

nejen vývojově, dynamicky (jako A. Bláha, J. L. Fischer, F. Kratina, E. Rádl, M. Rostohar, J. Tvrđý), ale i konfliktologicky. Vyzdvihujeme tento aspekt našeho estetického strukturalismu proto, že v současné době byl našimi sociology (V. Tlustý, Z. Strmiska) vysloven několikrát požadavek vytvořit v marxistické sociologii syntézu hlediska strukturálního funkcionalismu a hlediskem teorie konfliktů zastávaných dnes zvláště *René Dahrendorfem*. Při řešení tohoto úkolu může poskytnout strukturalismus Jana Mukařovského, zvláště pak jeho interpretace z let 1945–1948, naší sociologii četné podněty.

III. K některým otázkám aplikace kategorie „struktura“ v soudobé naší literatuře

V přítomnosti, kdy se kategorie struktury stává ve vědě i ve filosofii ústředním modelem chápání světa, vyniká tím více význam tradice našeho filosofického a vědeckého myšlení, v němž zaujímaly strukturalistické koncepce významné místo.

Potřeba jejich studia vyplývá též z nezbytnosti překonat kulturní přetržku, k níž došlo v padesátých letech. V tomto období znala naše filosofie v podstatě jen kategorie zjednodušeně pojímané dialektiky, v nichž chyběla i kategorie totality, běžná v marxistickém myšlení ve dvacátých a třicátých letech.³⁷

Teprve v šedesátých letech se začalo opět v důsledku renesance tvořivého myšlení, jež odpovídá duchu Marxova odkazu, používat kategorie struktura. Nejdříve v onom filosofickém proudu, který se soustřeďuje na studium gnoseologických otázek přírodních věd. Z prací našich taktó orientovaných filosofů si zasluhují pozornosti zejména studie *Jana Kamarýta* a *Miloslava Rýdla*.³⁸

Téměř souběžně s kategorií struktura se začíná v naší antropocentricky orientované filosofii opět uplatňovat i hegelovská kategorie „totalita“. V některých případech — jak již bylo připomenuto v úvodní části tohoto příspěvku — společně s kategorií struktura, jindy — což pokládáme z hlediska rozvoje vědeckého poznání za stanovisko konzervativnější — v protikladu k pojmu struktura. Podle našeho názoru je totiž aplikace pojmu struktura pro speciální vědy heuristiky cennější než kategorie totalita. Ve všech přírodních i společenských vědách zaujímá proto struktura ústřední místo. Kategorie totalita³⁹ má — zdá se — své

³⁷ V tomto ohledu si zasluhují pečlivého studia zejména práce čelného marxistického filosofa, kulturního historika a estetika György Lukácsze.

³⁸ J. Kamarýt a J. Zeman, *Otázky struktury v soudobé vědě a filosofii*, Filosofický časopis 1964, č. 5. Dále zvláště sborník *Filosofické problémy biologie*, Praha 1963, v němž pak — kromě citovaného již (pozn. 4) příspěvku M. Rýdla — stať J. Kamarýta, *Ludwig von Bertalanffy a syntetické směry v západní biologii*.

³⁹ Není úkolem tohoto příspěvku zabývat se různými významy kategorie „totalita“. Upozorňujeme pouze, že existuje rozdíl v její interpretaci u Kanta a Hegela, který bývá zpravidla opomíjen v naší literatuře, v níž je více zdůrazňován rozdíl v pojetí totality u Hegela a Marxe. V přítomné době se kategorie totalita užívá v antropocentrických směrech ve filosofii a z nich vycházejících obecných teoriích humanitních věd, zpravidla jako postulát, globálního pojetí všech hierarchicky spjatých a v různých dimenzích působících faktorů. (Srovnej zejména G. Gurvitch, *Déterminismes sociaux et liberté humaine*, Paris 1965.) Podle našeho názoru je kategorie totalita v tomto pojetí obdobná kategoriím „superstruktury“ či „globální společenské struktury“, které zahrnují různé konkrétní „substruktury“.

určité opodstatnění ve filosofii a v nejobecnějších koncepcích teoretických věd, které jsou ovšem zpravidla těžko převoditelné do operativních definic. Tím je dáno i velké úsilí o rozpracování všech aspektů aplikace pojmu struktura ve většině našich i zahraničních prací metodologického charakteru. V tomto směru je nutné z našich autorů ocenit zvláště studie *Pavla Materna*.⁴⁰

Velký heuristický význam kategorie „struktura“ byl nepochybně též jedním z faktorů, které napomáhaly k rychlému uplatnění a rozsáhlému používání strukturalistických teorií v obnovené české sociologii. Již první konference se sociologickou tematikou, která se konala v roce 1964 v Hrazanech, byla věnována problematice sociální struktury socialistické společnosti.⁴¹

Konference podnítila hlubší teoretické studium problematiky sociální struktury společnosti i praktický výzkum společenských změn, k nimž došlo v Československu v procesu socialistické přeměny. Kolektiv autorů, který se na tomto výzkumu podílí, vychází v podstatě z koncepce sociální struktury formulované⁴² *Pavlem Machoninem*:

„Sociální strukturou rozumíme relativně stabilní síť (systém) a) podstatných funkcionálních vzájemných vztahů společnosti (popř. velké společenské skupiny) jako celku a společenských skupin a jednotlivců (jakožto společenských jednotek), tvořících prvky této společnosti, b) podstatných funkcionálních vztahů mezi společenskými skupinami navzájem a mezi společenskými skupinami a jednotlivci (jakožto společenskými jednotkami), charakteristický pro danou společnost (společenskou skupinu) v daném historickém úseku jejího vývoje.“

Pavel Machonin — obdobně jako ostatní členové jím vedeného kolektivu — usiluje o marxistickou interpretaci pojmu sociální struktura. Proto se soustřeďuje k otázce postupného zániku dřívější třídní struktury a k charakteristice soudobé sociální struktury, v níž stále významnější místo zaujímá profesionálně kvalifikační rozvrstvení obyvatel našeho státu.

V přítomné době existují ovšem v české sociologické literatuře i jiné strukturalistické koncepce. K nejpromyšlenějším z nich patří pojetí struktury společnosti, které formuloval *Zdeněk Strmiska*.⁴³ Strmiska vychází z vymezení obecného pojmu struktura:

„Proto je možné mluvit o struktuře jen tam, kde existuje: (1a) určitá množina elementů, které mají určité vlastnosti; (1b) určitá soustava vztahů mezi těmito elementy, relační síť mezi elementy; (1c) jednota mnohosti, celek, který má určité vlastnosti jako celek. Přitom mezi vydělenými momenty struktury existují určité závislosti: (2a) celek je celkem určité povahy tehdy a jen tehdy, jestliže mají části určité vlastnosti a jestliže jsou určitým způsobem uspořádány, tj. jestliže mezi nimi existují určité formy vzájemného působení; (2b) části jsou

⁴⁰ Pavel Materna, *Pojem struktury z hlediska formální logiky*, Filosofický časopis 1964, č. 6.

⁴¹ Srov. referát o konferenci od Milana Petruska a Zdeňka Strmisky v Sociologickém časopise, 1965 č. 1. Dále sborník *Sociální struktura socialistické společnosti*, Praha 1966.

⁴² Pavel Machonin — Bohumil Jungmann, *Sociální diferenciacie socialistické společnosti a diferenciacie charakteru práce*, Sociologický časopis 1965, č. 6.

⁴³ Zdeněk Strmiska, *Základní význam kategorie struktury a jeho varianty*, autorizovaný stenografický záznam přednášky konané v Brně v roce 1965, str. 13. Vydala Socialistická akademie v Praze v r. 1965.

víceméně determinovány; (2ba) vzájemným působením částí, (2bb) působením celku na tyto části.“

Z této obecné charakteristiky vychází Z. Strmiska ve své koncepci společenské struktury. V ní se — na rozdíl od Machonina — nezabývá jen sociální strukturou v užším slova smyslu (tj. pouze tzv. „sociální sférou“ života společnosti, která je odlišná od „sféry ekonomické“, „politické“, „kulturní“ v užším slova smyslu atd.), ale pracuje s kulturně antropologickým pojmem „sociokulturní oblasti“.

Jak jsme již připomněli; začaly u nás v době, kdy kategorie struktury byla úspěšně aplikována ve filosofii přírodních věd (Filosofické problémy moderní biologie, 1963) a kdy marxistická varianta strukturalismu získala pevné místo v české sociologii (Hrazany 1964), diskuse o strukturalismu v estetice a lingvistice.⁴⁴ Na jeho progresivní tradice jsme upozornili již v předchozí části našeho příspěvku.

Z naznačené problematiky vývoje strukturalistických teorií v českém filosofickém a vědeckém myšlení vyplývá podle našeho názoru nezbytnost užší spolupráce specialistů různých oborů, kteří se zabývají problematikou interpretace a aplikace kategorie „struktura“.⁴⁵

⁴⁴ Viz zejména Oleg Sus, *K předpokladům vzniku české strukturalistické sémantiky a semiologie*, *Estetika* 1964, č. 2; též, *Příspěvek ke strukturální teorii estetické normy*, *Estetika* 1966, č. 4. Pokud jde o problematiku strukturalismu v lingvistice, upozorňujeme na zajímavou studii Jaroslava Buriana, *Tradice historickotypologické metody v literární vědě*, *Sborník prací fil. fakulty Brno D 12* (1964), v níž jsou odkazy na další — českou a ruskou — literaturu.

⁴⁵ O vývoji strukturalismu v české sociologii a o nezbytnosti využití poznatků strukturalismu v estetice a psychologii hovořil autor na I. celostátní poradě čs. sociologů v listopadu 1966. Viz O. Machonin v *Sociologickém časopise* 1967, č. 3, str. 349.

BEMARQUES SUR LE DÉVELOPPEMENT DU STRUCTURALISME DANS LA PHILOSOPHIE ET DANS LES SCIENCES DE L'HOMME EN TCHÉCOSLOVAQUIE

Dans la première partie de cet aperçu, l'auteur s'occupe du succès de la notion de structure et son application à des domaines différents (la chimie, la biologie, la sociologie, la psychologie, l'économie, la linguistique, la cybernétique etc.) et à des courants philosophiques différents (p. ex. néo-positivisme, l'hégélianisme, le néo-réalisme, l'intuitivisme). Il montre surtout comment le structuralisme a pénétré dans la pensée marxiste contemporaine. Pour les représentants d'interprétation anthropocentrique de l'oeuvre de Marx la notion de structure correspond en quelque façon à une forme de catégorie «totalité», pour les partisans du courant scientifique le mot «structure» représente la catégorie fondamentale du système marxiste moderne.

Dans la deuxième partie, l'auteur explique le développement du structuralisme en Tchécoslovaquie. On a commencé à appliquer le structuralisme dans notre pays analogiquement aux tendances mondiales aussi en psychologie. Les professeurs à l'Université de Brno — le psychologue yougoslave résident à Brno *M. Rostohar* et le savant tchèque *F. Kratina* — ont été partisans du gestaltisme, mais leur conception des structures mentales est dialectique. Le structuralisme a pénétré dans les courants différents de la philosophie — dans l'idéalisme transcendantal anthropocentrique (*E. Rádl*), dans la «philosophie syntactique» ou le «réalisme qualitatif» (*J. L. Fischer*) et dans la modification tchèque de l'émergentisme (*J. Tvrđý*) — ainsi que dans la sociologie. Le sociologue tchèque le plus connu *Arnošt Bláha* avait déjà orienté la recherche dans ce sens. (Voir aussi *Jan Mackú*, Remarques sur le déterminisme structural dans l'oeuvre d'A. Bláha, *Sborník prací fil. fak. Brno B 13*, 1966, 27—32). Bláha se trouvait sous l'influence de l'École durkheimienne. Mais en ce qui concerne sa conception de la structure sociale il a su éviter l'objectivisme strict de *Durkheim*. (Pour un exposé complet de cette théorie : cf. *Arnošt Bláha*, *Le système de la sociologie*, Prague 1968; voir aussi *Jan Mackú*, *Les étapes et les tendances principales de la sociologie tchécoslovaque*, *Sborník prací fil. fak. Brno G 11*, 1967.)

Le plus important des structuralistes tchèques est sans aucun doute *Jan Mukařovský*, représentant principal du Cercle linguistique de Prague dont membre était devant la deuxième guerre mondiale aussi *R. Jakobson*. L'auteur de ce travail montre que dans l'oeuvre de *Mukařovský* il y a bien des points qui peuvent exercer une influence notable sur les sciences de l'homme contemporaines. La conception structurale de *Mukařovský* est dialectique à la différence de la théorie structurale-fonctionnelle de *Parsons*. *Jan Mukařovský* est le plus illustre représentant de notre esthétique. Il a essayé dans les années 1945—1948 d'élaborer systématiquement une théorie structurale dans laquelle il a souligné les conflits permanents de tous les éléments composants la structure. Sa conception structurale est dans un certain sens semblable à la théorie de conflits de *Dahrendorf*.

Enfin, dans la troisième partie de cet aperçu l'auteur présente les conceptions contemporaines différentes du structuralisme dans les sciences sociales en Tchécoslovaquie, surtout dans la sociologie marxiste. Il montre aussi les interprétations différentes de la notion de structure dans les courants philosophiques contemporains dans notre pays.

Traduit par J. M.